

αν ενδώσει σε έναν από τους δύο πρώτους τύπους εστίασης, βγαίνει από αυτή τη στενωπό χάρη σε έναν συμβιβασμό – είναι ο ίδιος αυτός ο συμβιβασμός. Έχοντας αναλάβει την αποστολή να «εξετάσει ακροθιγώς» μόνο μια εσκεμμένη έννοια, ο μύθος δεν συναντά τίποτε άλλο από προδοσία μέσα στη γλώσσα, διότι η γλώσσα μπορεί να εξαλείψει την έννοια μόνο αν την αποκρύψει, ή να την ξεσκεπάσει αν τη διατυπώσει. Η επεξεργασία ενός σημειολογικού συστήματος δεύτερης τάξης θα επιτρέψει στον μύθο να ξεφύγει από αυτό το δίλημμα: έχοντας είτε να αποκαλύψει είτε να ρευστοποιήσει την έννοια, θα τη φυσικοποιήσει.

Roland Barthes (1972), *Mythologies*, New York: Hill & Wang, σ. 129.

Ο Barthes παρουσιάζει λοιπόν αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε τα δύο πρόσωπα της γλώσσας. Το ένα είναι συσχετιστικό, ελεύθερης ροής, σχεσιακό, τεχνητό, ποιητικό. Είναι η «πρώτης τάξης» σφαίρα της γλώσσας, κατά τον τρόπο που την προσεγγίζει η σωσσυριανή γλωσσολογία. Το άλλο πρόσωπο είναι σταθερό, επαναλαμβανόμενο, κλειστό. Είναι η «δεύτερης τάξης» σφαίρα της γλώσσας, και για τον Barthes ο τομέας της ιδεολογίας και του μυθολογικού προφορικού λόγου. Εδώ –στους δομικούς μετασχηματισμούς από τα συστήματα σημείων «πρώτης» στα συστήματα σημείων «δεύτερης» τάξης– οι κοινωνικοί θεωρητικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο τις δομιστικές μεθόδους για την ανάλυση της ιδεολογίας, του μύθου και της λαϊκής κουλτούρας. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, τις πρόσφατες διαφημίσεις για τα Apple iPods – οι οποίες παραπέμπουν διαρκώς στην προηγμένη τεχνολογία, το εξελιγμένο στιλ και τον καινοτόμο σχεδιασμό. Τέτοιες διαφημίσεις μπορούν να ερμηνευτούν από μια κριτική σκοπιά, ακολουθώντας τα βήματα του Barthes, καθώς περιλαμβάνουν στρώματα συνειρμών πρώτης τάξης που συνδέονται με τις νέες τεχνολογίες, μέχρι το σημείο που αναπτύσσεται ένας επαναληπτικός και υποκαταστατικός δεσμός δεύτερης τάξης ανάμεσα στο σημαίνον «Apple» και στο σημαϊνόμενο του «κομψού, εξεζητημένου, ευκατάστατου και μοδάτου» κατόχου του. Αυτού του είδους η διαφήμιση κάνει θραύση σε όλη την καταναλωτική κουλτούρα στις μέρες μας και ο σημειολογικός δορισμός του Barthes παρέχει μια κριτική προσέγγιση στα κοινωνιολογικά και ιδεολογικά στοιχεία τέτοιου είδους διαμεσολαβημένων μυθικών λόγων.

Τα δομιστικής έμπνευσης κείμενα του Barthes αμφισβήτησαν έντονα τις παραδοσιακές μορφές κοινωνιολογικής ανάλυσης, και ακόμη και σήμερα βιβλία όπως οι *Μυθολογίες* συνεχίζουν να εμπνέουν σημαντικές εργασίες στις κριτικές πολιτισμικές σπουδές. Η σημειολογική μέθοδος που εισήγαγε ο

Barthes για την αποκωδικοποίηση των σημείων βρήκε πολλούς υποστηρικτές – από τη Susan Sontag έως την Julia Kristeva – και οι μεταγενέστεροι στοχαστές που εργάστηκαν στη δομιστική παράδοση αναθεώρησαν και επεξεργάστηκαν την πολιτισμική κριτική του Barthes. Το γεγονός ότι η δομιστική σημειολογία του Barthes παραμένει επίκαιρη οπωσδήποτε σχετίζεται με τη ριζοσπαστική της αντίληψη για τη συμβατική «αυθαιρεσία» της σχέσης του σημείου με την κοινωνία, την ενδελεχή δομική σαφήνειά της και την εξήγηση που προτείνει για τις κοινωνικές και ιδεολογικές μορφές. Από την άλλη πλευρά, είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι υπάρχουν σημαντικοί περιορισμοί στον πρώιμο δορισμό του Barthes, και όντως ο ίδιος ο Barthes είχε εκφράσει σοβαρές επιφυλάξεις σχετικά με τις «επιστημονικές αξιώσεις» των πρώτων δομιστικών γραπτών του. Ένας περιορισμός, σύμφωνα με ορισμένους επικριτές του, είναι ότι στο έργο του Barthes το άτομο εμφανίζεται αποδυναμωμένο – καθοριζόμενο αποκλειστικά από τις εξουσιαστικές δομές. Κάτι τέτοιο μπορεί βέβαια να ισχύει από μία άποψη, αλλά η κριτική αυτή φαίνεται να παραβλέπει την ευρύτερη πολιτική ορμή του έργου του Barthes. Για τη δομιστική παράδοση, η κοινωνική ανάλυση δεν μπορεί να ξεκινήσει με επαρκή κριτήρια από την «εμπειρία» του ατόμου – διότι αυτή ακριβώς η «εμπειρία» είναι στην πραγματικότητα το αποτέλεσμα μιας απρόσωπης δομής. Έτσι, η κοινωνική θεωρία του Barthes, στην καλύτερη περίπτωση, διανοίγει μια μέση οδό ανάμεσα στο ατομικό υποκείμενο και στην κοινωνική διαδικασία, εξετάζοντας στη θέση τους το *σύστημα των διαφορών* στο οποίο είναι ενσωματωμένος ο λόγος. Και εν προκειμένω εντοπίζουμε την πολιτική διάσταση που διατρέχει όλο το έργο του Barthes: η κοινωνία αποκαλύπτεται μέσω του συστήματος διαφορών που παράγει, η ιδεολογία αποκαλύπτεται μέσω της περιχαράκωσης αυτών των διαφορών. Στους μύθους, στον προφανή χαρακτήρα του «φυσικού», στην υποτιθέμενη «κοινή λογική», ο πολιτισμός προσπαθεί να φυσικοποιήσει την κοινωνική πραγματικότητα. Και πάλι όμως η προσήλωση του Barthes στις δομές σε βάρος της ταυτότητας παράγει εντάσεις και αντιφάσεις – και, στη χειρότερη περίπτωση, παρουσιάζει το άτομο ως το παθητικό θύμα απρόσωπων διαδικασιών. «Ο ενθουσιασμός των καινοτόμων μεθόδων και των νέων υλικών», γράφει ο Rick Rylance (1994: 54) για τον Barthes, «διαψεύδει τα ζωερά σενάρια του ντετερμινισμού και των περιορισμών».

Foucault: γνώση, κοινωνική τάξη και εξουσία

Ο Michel Foucault (1926-1984) είναι ίσως ο Γάλλος διανοούμενος, από τους συνέδεσαν το όνομά τους με το θεωρητικό ρεύμα του δορισμού, που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή. Αν και ο ίδιος απέρριπτε κάθε άμεση σύνδεση

με αυτή την παράδοση στοχασμού, τα πρώτα έργα του – *Η γέννηση της κλινικής* (Naissance de la clinique, 1963), *Οι λέξεις και τα πράγματα* (L'ordre des choses, 1966), και *Η αρχαιολογία της γνώσης* (L'archéologie du savoir, 1969) – μαρτυρούν τη μέθοδο ενός «πνευματικού» δομιστή, ο οποίος αναλύει την προέλευση της σύγχρονης ιατρικής, της ψυχιατρικής και των συστημάτων ταξινόμησης με όρους συστημικών χαρακτηριστικών της γλώσσας και του λόγου. Η χαρακτηριστική συνήθεια του Foucault να επιτίθεται δραστικά στο παρόν, καθώς και σε όλα τα «οικεία» ή «φυσιολογικά» πράγματα, εκδηλώνεται ανασκάπτοντας το παρελθόν – εξετάζοντας τα αρχεία προηγούμενων ιστορικών εποχών. Αυτή η ιστορική προσέγγιση που αποτελεί τη βάση της δομιστικής κριτικής του Foucault παρήγαγε, με την πάροδο του χρόνου, πολύ γερά τεκμηριωμένες γνώσεις για τα συστήματα εξουσίας που κατασκευάζουν οι άνθρωποι προκειμένου να παγιδεύσουν εκεί μέσα τον εαυτό τους – και παράλληλα εξώθησε τη δομιστική μέθοδο στο όριο της. Με άλλα λόγια, το έργο του Foucault ασχολείται, με την ευρύτερη δυνατή έννοια, με τα ήπια τεχνάσματα του σύγχρονου λόγου και της σύγχρονης γνώσης· και η δομιστικής έμπνευσης κοινωνική θεωρία του αποκαλύπτει τους λεπτούς και σύνθετους τρόπους με τους οποίους οι κανόνες του κοινωνικού σχηματισμού διαμορφώνουν τη ζωή των ατόμων.

Ο πρώτος δομιστής Foucault αναλύει διεξοδικά τη δυνατότητα μιας επιστημονικής μεθόδου, την οποία ονομάζει είτε «αρχαιολογία» είτε «γενεαλογία», ικανής να διακρίνει τις ασυνείδητες διαδικασίες της κοινωνικής αλλαγής. Μια τέτοια αρχαιολογική ή γενεαλογική μέθοδος στα χέρια του Foucault επιχείρησε να ανιχνεύσει τις άσκεπτες διαδικασίες που διέπουν τη δομή των κοινωνικών πραγμάτων· στόχος ήταν να αποκαλυφθεί «ένα θετικό ασυνείδητο της γνώσης: ένα επίπεδο που ξεφεύγει από τη συνείδηση του επιστήμονα, και όμως αποτελεί κομμάτι αυτού που είναι επιστημονικό». Ο Foucault προσπάθησε να το επιτύχει εφαρμόζοντας τις αρχές του δορισμού στους κανόνες του κοινωνικού σχηματισμού μέσω των οποίων ορισμένοι λόγοι αποκτούσαν μια βαθιά στρωματοποιημένη μορφή στην κοινωνική ζωή. Στα βιβλία *Οι λέξεις και τα πράγματα* (1966) και *Η αρχαιολογία της γνώσης* (1969), ο Foucault θέλησε να αναλύσει την παραγωγή της σύγχρονης λογικής και της γνώσης «ανασκάπτοντας» το παρελθόν. Σε ένα επίπεδο, αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να αμφισβητήσει ορισμένες θεωρούμενες δεδομένες αρχές, ιδέες και δομές που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη νομιμοποίηση της δυτικής γνώσης και φιλοσοφίας – όπως η ευρέως διαδεδομένη εμπιστοσύνη στην επιστημονική ανάπτυξη και η πίστη στη μεθοδευμένη από τον άνθρωπο πρόοδος. Για τον σκοπό αυτό, μελέτησε τα αρχεία εξετάζοντας κριτικά τους τρόπους με τους οποίους έχει διαμορφωθεί και οργανωθεί η παραγωγή της γνώσης μέσα στους αιώνες από σύνολα κειμένων, δογμάτων και λόγων. Επιδίωξε, στην πραγματικότητα, να ξαναδιαβάσει τα σχόλια, τους ερευνητές και τους επιστημονικούς κλάδους των

επιστημών του ανθρώπου από τη σκοπιά των κανόνων της γλώσσας, μέσω της οποίας η γνώση γίνεται το έσχατο υπόβαθρο κάθε εξουσίας. Σε ένα βαθύτερο επίπεδο, η αρχαιολογική ή γενεαλογική μέθοδος του Foucault προσπάθησε να ανυψωθεί πάνω από ορισμένες οικείες θεματικές που κυριαρχούν στη δυτική σκέψη – όπως η προνομιακή θέση που αποδίδεται στη συνείδηση – σε ένα σημείο όπου η παραγωγή της γνώσης μέσω των γλωσσικών συστημάτων που δομούν την κοινωνική, πολιτική και τεχνολογική ζωή θα μπορούσε να γίνει κατανοητή. Όπως το θέτει ο Foucault, η αρχαιολογική ανάλυση εξετάζει «τον γενικό χώρο της γνώσης» και «τον τρόπο ύπαρξης των πραγμάτων που εμφανίζονται μέσα σε αυτόν».

Σε μια κοινωνία όπως η δική μας, ουσιαστικά όμως σε κάθε κοινωνία, υπάρχουν πολλαπλές σχέσεις εξουσίας που διαπερνούν, χαρακτηρίζουν και συνθέτουν το κοινωνικό σώμα, και αυτές οι σχέσεις εξουσίας δεν μπορούν να εδραιωθούν, να παγιωθούν και να εφαρμοστούν χωρίς την παραγωγή, τη συσσώρευση, την κυκλοφορία και τη λειτουργία ενός λόγου. Δεν μπορεί να υπάρξει καμία πιθανή άσκηση εξουσίας χωρίς μια ορισμένη οικονομία των λόγων της αλήθειας η οποία δρα μέσω και στη βάση αυτής της συσχέτισης. Είμαστε υποκείμενοι στην παραγωγή της αλήθειας μέσω της εξουσίας και δεν μπορούμε να ασκήσουμε την εξουσία παρά μόνο μέσω της παραγωγής της αλήθειας.

Michel Foucault (1980), «Two lectures», στο C. Gordon (επιμ.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, New York: Pantheon Books.

Σύμφωνα με τον Foucault, η εξουσία της γνώσης κινείται σε ποικίλα επίπεδα. Πρώτον, υπάρχει η εξουσία της ταξινόμησης των γλωσσών – της απόφασης ότι ορισμένες γλώσσες θα παίξουν πρωταρχικό ρόλο στην οργάνωση διακριτών πτυχών της καθημερινής ζωής. Στις *Λέξεις και τα πράγματα*, ο Foucault χαρτογραφεί τα πεδία εξουσίας των ανθρωπιστικών επιστημών, από την εμφάνισή τους κατά την Αναγέννηση έως τον 19ο αιώνα, στους τομείς της βιολογίας, της οικονομίας και της γλωσσολογίας. Δεύτερον, υπάρχει η εξουσία της ταξινόμησης του ίδιου του ρηματικού λόγου (discourse), της ταξινόμησης των κανόνων που υποστυλώνουν τους σχηματισμούς του λόγου και τους τομείς εφαρμογής τους. Για παράδειγμα, οι οικονομικοί λόγοι κατασκευάζουν «παραγωγικά άτομα» που υπόκεινται στους νόμους της οικονομίας· η βιολογία κατασκευάζει τα άτομα ως «έμβιους οργανισμούς» που υπόκεινται στους νόμους της φύσης· και η γλωσσολογία προσδιορίζει τα ομιλούντα υποκείμενα ως διεπόμενα από

σημαιολογικές δομές. Τέλος, τέτοια συστήματα σκέψης και οι ταξινομήσεις τους ρυθμίζουν όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο παράγεται ο λόγος, αλλά και τις σχέσεις εξουσίας που είναι ενεργές σε ολόκληρη την κοινωνία εν γένει – από τις οποίες θα εξετάσουμε αναλυτικότερα την αντιμετώπιση από τον Foucault της σχέσης μεταξύ εξουσίας και γνώσης.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα πώς η γνώση εγγράφεται σε τεχνικές απομολοποίησης και αντικειμενοποίησης, θα εξετάσουμε στη συνέχεια το πασίγνωστο έργο του Foucault σχετικά με τις φυλακές. Στο πολύ διάσημο *Επιτήρηση και τιμωρία*, ο Foucault αναπτύσσει μια γενεαλογική ιστορία της τιμωρίας και των φυλακών και εισάγει την περίφημη έννοιά του «εξουσία-γνώση». Το ιστορικό πρόβλημα με το οποίο καταπιάνεται ο Foucault αφορά, στην πραγματικότητα, τις σχέσεις εξουσίας και γνώσης όπως αυτές αποτυπώνονται στο ανθρώπινο σώμα μέσω των πειθαρχικών κωδίκων και των συσχετιζόμενων μορφών τιμωρίας. Ο στόχος του Foucault, όπως γράφει ο ίδιος, είναι να «μελετήσει τη μεταμόρφωση των τιμωρητικών μεθόδων στη βάση μιας πολιτικής τεχνολογίας του σώματος στην οποία θα μπορούσε κανείς να διαβάσει μια κοινή ιστορία των σχέσεων εξουσίας». Η εξέταση των σύγχρονων δικαστικών ποινών και πειθαρχικών κωδίκων στο πλαίσιο μιας γενεαλογικής ιστορίας ισοδυναμεί για τον Foucault με μια πολύτιμη πρόοδο προς την κατεύθυνση της εξέτασής τους απλώς σαν μια συνεχιζόμενη «ανθρώπινη βελτίωση» σε σύγκριση με προηγούμενες ιστορικές μορφές τιμωρίας. Διότι μας επιτρέπει να δούμε ότι η πειθαρχία του σώματος, όπως επιτελείται από τις φυλακές, σέρνει πίσω της ποικίλους πειθαρχικούς κώδικες το σημείο εκκίνησης των οποίων εντοπίζεται σε διάφορα σημεία της ιστορίας και οι οποίοι έχουν διαμορφώσει τον τρόπο λειτουργίας των ευρύτερων σχέσεων εξουσίας στα σχολεία, τη στρατιωτική ζωή και τις οργανώσεις. Στη σύγχρονη κοινωνία, μας λέει ο Foucault, τα άτομα υποβάλλονται ολοένα και περισσότερο σε ό,τι ονομάζει «πειθαρχική εξουσία», μια εξουσία η οποία είναι κρυφή, μονότονη και αόρατη.

Στο *Επιτήρηση και τιμωρία*, ο Foucault ισχυρίζεται ότι το θεσμικό πλαίσιο των φυλακών έχει τις ρίζες του στο Πανοπτικόν, μια οργανωσιακή πρόταση για την αντιμετώπιση των παραβατών την οποία εισηγήθηκε ο κοινωνικός φιλόσοφος Jeremy Bentham τον 19ο αιώνα. Ο Bentham χρησιμοποίησε τον όρο «Πανοπτικόν» για μια σειρά από προτάσεις που προσπάθησε να πουλήσει στη βρετανική κυβέρνηση για την επανεκπαίδευση του νου ενός εγκληματία, ώστε από την ανορθολογική παραβίαση των νόμων να ταχθεί στην ορθολογική τήρηση των νόμων. Ο σχεδιασμός της πανοπτικής φυλακής του Bentham προέβλεπε μια κτιριακή δομή σε κυκλικό σχήμα, με έναν φρουρό πάνω σε έναν κεντρικό πύργο από όπου ελέγχει τα κελιά των φυλακισμένων. Ο σκοπός του σχεδιασμού αυτού ήταν να καταστήσει αδύνατο για τον φυλακισμένο να καταλαβαίνει κάθε φορά αν ο φύλακας παρακολουθεί ή όχι το κελί του, διότι

τα παράθυρα του πύργου ήταν εφοδιασμένα με περσίδες, εγκαθιστώντας έτσι ένα είδος μονόπλευρης, απόλυτης παρακολούθησης των κρατουμένων από το προσωπικό της φυλακής. Αυτό το στοιχείο της επιτήρησης κεντρικού ελέγχου ο Foucault το απομόνωσε ως θεμελιώδες για την άσκηση της εξουσίας.

Η πανοπτική επιτήρηση λαμβάνει διάφορες μορφές. Μία από αυτές είναι η άμεση παρακολούθηση των ενεργειών του αιχμαλώτου ανά πάσα στιγμή. Είτε συγχρωτιζόταν με άλλους συγκρατούμενους του είτε ήταν μόνος στο κελί του, δεν υπήρχε τρόπος διαφυγής από το πανοπτικό βλέμμα. Για τον Foucault αυτή η αρχή ήταν μια δομή κυριαρχίας στην καρδιά του σωφρονιστικού συστήματος, αλλά και άλλων θεσμών. «Προκαλεί σε κανέναν έκπληξη», αναρωτιέται ο Foucault (1979: 228), «το γεγονός ότι οι φυλακές μοιάζουν με τα εργοστάσια, τα σχολεία, τους στρατώνες, τα νοσοκομεία, τα οποία όλα μοιάζουν με φυλακές». Η πανοπτική φυλακή, όπως αποκαλύφθηκε, βρισκόταν παντού – οργανώνοντας την πρακτική γνώση της καθημερινής ζωής.

Μια δεύτερη μορφή επιτήρησης είναι η τήρηση αρχείων, η ενημέρωση των φακέλων και η κατάρτιση ιστορικού για περιπτώσεις κρατουμένων με στόχο την αναμόρφωση των εγκληματιών. Τέτοιου είδους διοικητικά έγγραφα είναι για τον Foucault όχι μόνο ουσιώδη για τη λειτουργία των φυλακών, αλλά παίζουν επίσης καθοριστικό ρόλο στη ρύθμιση και στην πειθάρχηση του ανθρώπινου σώματος. Όπως επισημαίνει ο Mark Poster:

Η αρχή της μονόδρομης, ολοκληρωτικής παρακολούθησης του υποκειμένου επεκτάθηκε στην τήρηση αρχείων. Χωρίς συστηματική καταγραφή της συμπεριφοράς του ατόμου, η επιτήρηση είναι ελλιπής. Για να μπορέσει η πανοπτική μηχανή να αποδειχθεί αποτελεσματική, το άτομο πρέπει να αναχθεί σε περιστατικό με έναν σχολαστικά φυλαγμένο φάκελο που αποτυπώνει το ιστορικό της παρέκκλισής του από τον κανόνα.

(1990: 91)

Ο Foucault βλέπει επομένως την οργανωτική επιρροή της πανοπτικής επιτήρησης να ασκείται σε όλο και πιο σύγχρονες οργανώσεις, όπως τα ψυχιατρικά άσυλα, τα σχολεία, τα νοσοκομεία και οι στρατιωτικές και μυστικές υπηρεσίες. Στον σύγχρονο πολιτισμό, λέει ο Foucault, η εξουσία επιβάλλεται στους ανθρώπους μέσω της γραφειοκρατικής επιτήρησης των πληθυσμών, της συστηματικής συλλογής πληροφοριών και της συνεχούς παρακολούθησης της καθημερινής ζωής· στην πραγματικότητα, η σύγχρονη εποχή είναι μια εποχή «πανοπτισμού», μια κοινωνία στην οποία τα άτομα εγκλωβίζονται ολοένα και περισσότερο σε συστήματα εξουσίας εντός και μέσω των οποίων η ορατότητα γίνεται βασικό μέσο κοινωνικού ελέγχου. Η κοινωνία κατά τον Foucault μπορεί να νοηθεί ως διαπύλη λόγων μέσα στην οποία διαμορφώνονται οι σχέσεις

εξουσίας, με συγκεκριμένες μορφές πειθάρχησης και αντίστασης να καθορίζουν τη φύση τού τι θα πει να είναι κάποιος ζωντανός. Αυτοί που βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας, προκειμένου να προωθήσουν τα υλικά και συμβολικά συμφέροντά τους, επιδιώκουν να αποκτήσουν τον έλεγχο της αστυνόμευσης του λόγου – να καθορίσουν δηλαδή τι είναι αποδεκτό και τι μη αποδεκτό σε συγκεκριμένες μορφές ζωής μέσα στην ευρύτερη κοινωνία. Η εξουσία, ωστόσο, προειδοποιεί ο Foucault, δεν είναι ποτέ σταθερή. Αντίθετα, ο καλύτερος τρόπος να προσεγγίσουμε την εξουσία είναι να τη θεωρήσουμε μια σχέση, μία μυστηριώδη δύναμη μεταξύ ατόμων, ομάδων και θεσμών. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Foucault κάνει συχνά λόγο για μια μικροπολιτική της εξουσίας, με την οποία εννοεί τις ποικίλες υποταγές και αντιστάσεις των ατόμων στην εμπλοκή τους στην κοινωνική και θεσμική ζωή.

Κοινωνία και πειθαρχημένα σώματα

Μια πρώτη χρήση των ιδεών του Foucault για την εξέταση των σχέσεων μεταξύ εαυτού, κοινωνίας και εξουσίας είναι αυτή που προσέφερε ο Βρετανός κοινωνιολόγος Bryan S. Turner. Σε μια σειρά βιβλίων, από το *The Body and Society* (1984) έως το *Regulating Bodies* (1992), ο Turner (1945-) προσπάθησε να αναπτύξει μια εμπειριστικώς κοινωνιολογική ανάγνωση του Foucault. Βέβαια ο Foucault ήταν φιλόσοφος και ιστορικός, όχι κοινωνιολόγος. Ωστόσο, ο Turner υποστηρίζει ότι μπορούμε να αντιλήσουμε πολλά στοιχεία από το έργο του Foucault και από αυτά να αναπτύξουμε μια κοινωνιολογία του «ενσώματου εαυτού». Ο εαυτός για πολύ καιρό, εξηγεί ο Turner, εκλαμβάνονταν, παραδόξως, ως κάτι το ασώματο· το σώμα στις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του κυρίαρχου ρεύματος γίνεται αντιληπτό ως ένας βιολογικός περιορισμός στην ανθρώπινη αυτενέργεια και την κοινωνική δράση. Παρ' όλα αυτά, ο Turner θεωρεί τον ενσώματο εαυτό θεμελιώδη για την κοινωνική αλληλεπίδραση. Το σώμα είναι κάτι το οποίο είμαστε, έχουμε και κάνουμε στην καθημερινή ζωή· το σώμα είναι ζωτικής σημασίας για την αίσθηση του εαυτού του ατόμου, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο ο εαυτός συσχετίζεται και αλληλεπιδρά με τους άλλους. Η σχέση ανάμεσα στον εαυτό, το σώμα και τη γνώση, λέει ο Turner, είναι κεντρική στο έργο του Foucault και, όταν ερμηνεύεται από κοινωνιολογική σκοπιά, προσφέρει ένα πολύτιμο μοντέλο για την κατανόηση των μεταβαλλόμενων σχέσεων ανάμεσα στον εαυτό και στην κοινωνία. Το σώμα για τον Turner συνδέει την ταυτότητα του εαυτού, τη φυσική αυτορρύθμιση και τη σεξουαλικότητα στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας αστικής κοινότητας. Η αυξανόμενη έμφαση στην καλή φυσική κατάσταση, την υγιεινή, το αδύνατο

σώμα και τη νεανικότητα αποτελούν βασικά θεμέλια για τη διατήρηση της αυτορρύθμισης σε σχέση με τον καταναλωτικό καπιταλισμό. Αυτός ο πολιτικός αγώνας γύρω από το σώμα, ιδιαίτερα η εμπορευματοποίηση των εικόνων του σώματος, εκτυλίσσεται όχι μόνο σε σχέση με τη ρύθμιση του εαυτού και της σεξουαλικότητας, αλλά και μέσω νομοθετικών και διοικητικών δομών. Προγράμματα τεχνητής γονιμοποίησης, άμβλωση, παιδική μέριμνα, ιατρικοποίηση του AIDS σαν μιας σύγχρονης επιδημίας: εδώ παρατηρούμε την προοδευτική θεσμική διαχείριση, ρύθμιση και επιτήρηση του ενσώματου εαυτού στον σύγχρονο πολιτισμό.

Σε ένα δοκίμιο με τίτλο «The Government of the Body», ο Turner επεκτείνει τις ιδέες του Foucault αναλύοντας την κανονικοποίηση του εαυτού, την ορθολογικοποίηση της διατροφής και την πειθάρχηση του σώματος. Η διατροφή, λέει ο Turner, συνδέεται με μια μικροπολιτική του ανθρώπινου σώματος, καθώς μετακυλίζει την ευθύνη για την πειθάρχηση του εαυτού στα χέρια του ίδιου του ανθρώπινου υποκειμένου. Η ανάπτυξη της διαιτητικής και της κοινωνικής επιστήμης εδραιώνει τη διοικητική διαχείριση της κατανάλωσης τροφής ως μέρος της βιοπολιτικής του πληθυσμού, στον βαθμό που αυτό συνεπάγεται τη ρύθμιση των ατόμων, της υγείας και της θνησιμότητας. Αναλύοντας την άθηση της τεχνολογίας των εμπειρογνομόνων (ιατρική, διαιτητική, κοινωνική επιστήμη) σε συνάρτηση με την πολιτική διαχείριση των πληθυσμών, ο Turner υποστηρίζει:

Οι διαιτητικοί πίνακες προορίζονταν κατά κανόνα για μορφές κατανάλωσης τροφής οι οποίες είχαν χαρακτηριστεί ως «ανορθολογικές» απειλές για την υγεία, ειδικά στις περιπτώσεις όπου η υπερκατανάλωση συνδεόταν με την παχυσαρκία και τον αλκοολισμό. Αυτά τα προγράμματα διατροφής απευθύνονταν αρχικά σε εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που ήταν εκτεθειμένες σε μια αφθονία τροφής – στην αριστοκρατία, στους εμπόρους και στις επαγγελματικές ομάδες που σύχναζαν στις ταβέρνες και στις λέσχες του Λονδίνου... Έπρεπε να φτάσουμε κοντά στο τέλος του 19ου αιώνα για να καταστεί η επιστήμη της διατροφής σημαντική για την οικονομική διαχείριση των φυλακών και την πολιτική διαχείριση της κοινωνίας. Οι αρχές για την αποτελεσματική διακυβέρνηση των φυλακών και των ασύλων γρήγορα εφαρμόστηκαν στο ζητούμενο μιας αποτελεσματικής και υγιούς εργατικής τάξης που θα αρκούνταν σε μια ελάχιστη αλλά επαρκή πρόσληψη θερμίδων.

Bryan S. Turner, *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*, London: Routledge, 1992, σ. 192-193.

Η δισειτική, εστιάζοντας στην κατανάλωση και στο σώμα, υποχρέωσε τους ανθρώπους να φροντίζουν ολοένα περισσότερο τον εαυτό τους σύμφωνα με τους προκαθορισμένους διοικητικούς κανόνες και κανονισμούς· υποχρέωσε τους ανθρώπους να ακολουθήσουν τις πληροφορίες των εμπειρογνομόνων στη διαχείριση και στον έλεγχο του εαυτού.

Ο Turner διατηρεί μια ανασωγοντική αμφιθυμία μπροστά στις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της σύνθετης αλληλοσυσχέτισης μεταξύ εαυτού, ενσωμάτωσης και φύλου. Δεν βλέπει μια μοναδική πηγή κοινωνικής εξουσίας η οποία καθοδηγεί τη διακυβέρνηση του σώματος / εαυτού. Περισσότερο, θα λέγαμε, η εντεινόμενη συνειδητοποίησή μας ότι ο οργανισμός παράγεται και ρυθμίζεται κοινωνικά συντελείται σε πολλά διαφορετικά συμβολικά επίπεδα, από την ιατρική μέχρι τη βιομηχανία της μόδας. Όπως η σεξουαλικότητα και ο εαυτός, το σώμα σήμερα τοποθετείται εντός της καταναλωτικής κουλτούρας ως σημάδι διάκρισης· η εξωτερική εμφάνιση και ο έλεγχος συνδέονται με τη συμβολική αναπαράσταση της ταυτότητας – σαν μια μεταφορά της κοινωνίας, σαν πεδίο πρόσφορο για τη διαφοροποίηση του κοινωνικού φύλου, σαν τόπος κατάληπτος να υποδεχτεί φυλετικές και εθνοτικές κουλτούρες και συγκρούσεις. Ωστόσο, ο ενσωματωμένος εαυτός για τον Turner δεν είναι το παθητικό προϊόν των θεσμικών και ιδεολογικών δυνάμεων, αλλά μάλλον αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ίδιας της φύσης της ύπαρξης και της ενέργειας του υποκειμένου στη συστηματική παρουσίαση, ερμηνεία και παρακολούθηση της καθημερινής ζωής. Στη σύγχρονη κουλτούρα υπάρχει για τον Turner ένα είδος αναγωγής της επιμέλειας του εαυτού στη δεύτερη δύναμη, με τις δίδαιτες υπολογισμούς θερμίδων, το τζόκινγκ και τα γυμναστήρια να αναδεικνύονται κι αυτά σε μέσα με τα οποία οι άνθρωποι πειθαρχούν το σώμα τους. Από αυτή την οπτική, η πολιτική της ταυτότητας περιστρέφεται όλο και περισσότερο γύρω από τις διαμορφώσεις του σώματος – το γυμνασμένο σώμα, το πειθαρχημένο σώμα, το όμορφο σώμα, το διακοσμητικό τρύπημα του σώματος (body piercing), το σώμα στον κυβερνοχώρο. Επίσης υπάρχει, φυσικά, το διαταραγμένο και βασανιστικό ανορεξικό σώμα· οι διατροφικές διαταραχές, λέει ο Turner, είναι πρωταρχικής σημασίας παθολογίες του εαυτού στην εποχή μας. Σε όλα αυτά, όμως, το σώμα είναι το ίδιο ο χώρος της εντατικοποιημένης αυτοδιαχείρισης, αυτορρύθμισης και αυτοκυριαρχίας.

Τα όρια του δομισμού: η Ιστορία της σεξουαλικότητας του Foucault

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο Foucault απομακρύνθηκε από τον δομισμό. Όπως και ο Barthes, άρχισε να ανησυχεί όλο και περισσότερο για τα όρια της δομιστικής ανάλυσης στην απόπειρά της να κατανοήσει τις πολυπλοκότητες του κοινωνικού μετασχηματισμού και τις περιπλοκές της ανθρώπινης δράσης, καθώς και θέματα που αφορούν το ατομικό στιλ. Μόνο που αυτή η θεωρητική μετατόπιση μεταφράστηκε λιγότερο σε ολική ρήξη με τις βασικές αρχές του δομισμού και περισσότερο σε διεύρυνση των ορίων της δομιστικής ανάλυσης. Το βήμα αυτό ο Foucault το έκανε στο τελευταίο κομμάτι της ακαδημαϊκής του σταδιοδρομίας γράφοντας μια πολύ διεισδυτική και ευφυή ιστορία της σεξουαλικότητας.

Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας* (1978) ο Foucault υποστηρίζει ότι η γνώση γύρω από τη σεξουαλικότητα αναγκάζει τα άτομα να τοποθετηθούν σε σχέση με τα διάφορα καθεστώτα του ερωτικού, ιδιαίτερα σε σχέση με το τι έχει κάθε φορά ρυθμιστεί, αποκλειστεί, απαγορευτεί. «Κάθε πρόσωπο», γράφει ο Foucault (1988: 40), «έχει καθήκον να γνωρίζει ποιος είναι, δηλαδή να προσπαθήσει να μάθει τι συμβαίνει μέσα του, να παραδεχτεί τα λάθη του, να αναγνωρίσει τους πειρασμούς του, να εντοπίσει τις επιθυμίες του». Στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*, ο Foucault βάζει στόχο να καταρρίψει αυτό που ονομάζει «υπόθεση της καταστολής». Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, η υγιής έκφραση της σεξουαλικότητας έχει λογοκριθεί, έχει φιμωθεί και έχει απαγορευτεί· σε κάθε περίπτωση, αυτό θεωρείται ότι ισχύει για τη Δύση. Ωστόσο, ο Foucault αντιτίθεται σε αυτή την υπόθεση και στην πραγματικότητα επιδιώκει να υπονομεύσει τη συμβατική σοφία που θέλει το σεξ να είναι καταπιεσμένο. Το σεξ, λέει ο Foucault, δεν είναι πλέον καταχωνιασμένο στη σύγχρονη κουλτούρα. Αντίθετα, υπάρχει μια διαρκώς διευρυνόμενη συζήτηση για το σεξ και τη σεξουαλικότητα. Η σεξουαλικότητα για τον Foucault είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας ατελείωτης παρακολούθησης, συζήτησης, ταξινόμησης, διάταξης, καταγραφής και ρύθμισης. Η ιατροποίηση της σεξουαλικότητας, και ιδιαίτερα έννοιες όπως η σεξουαλική διαστροφή και η σεξουαλική παρέκκλιση, έχει φέρει στο προσκήνιο την πολυπλοκή αλληλοσυσχέτιση μεταξύ επιθυμίας, σεξ και εξουσίας. Αμφισβητώντας τη συμβατική άποψη ότι η εξουσία περιτέλλει τη σεξουαλική επιθυμία, ο Foucault προωθεί την άποψη ότι η εξουσία δεν εξυπηρετεί μόνο τη ρύθμιση των «σεξουαλικών ταμπού» αλλά και την παραγωγή της σεξουαλικότητας και των ηδονών της. Με άλλα λόγια, η εξουσία και η σεξουαλική ευχαρίστηση είναι άρρηκτα αλληλένδετες.

Για να καταδείξει τη σχέση αυτή ο Foucault εξετάζει τις βικτοριανές στάσεις απέναντι στη σεξουαλικότητα στα τέλη του 19ου αιώνα. Ο βικτοριανισμός,

γράφει ο Foucault, συνήθως συνδέεται με την ανάδυση του πουριτανισμού, την αποσιώπηση της σεξουαλικότητας και την ορθολογικοποίηση του σεξ μέσα στην οικιακή σφαίρα, το σπίτι, την οικογένεια. Ο Foucault διαφωνεί. Υποστηρίζει ότι μπορεί κάποιος να δει στην έλευση της βικτοριανής εποχής την ανάπτυξη της σεξουαλικότητας σαν ένα μυστικό, σαν κάτι απαγορευμένο ή ταμπού, το οποίο στη συνέχεια απαιτούσε διοίκηση, ρύθμιση και αστυνόμευση. Για παράδειγμα, οι γιατροί, οι ψυχίατροι και άλλοι συναφείς επαγγελματίες καταλογογράφησαν και ταξινόμησαν πολυάριθμες διαστροφές, με τις οποίες διάφορα ζητήματα σχετικά με το σεξ άρχισαν να ανιχνεύονται και να παρακολουθούνται χωρίς τέλος χάρη στην ανάπτυξη της κοινωνικής ιατρικής, της εκπαίδευσης, της εγκληματολογίας και της σεξολογίας. Αυτοί οι λόγοι για το σεξ και τη σεξουαλικότητα αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης σφαίρας τεχνικών επιμέλειας εαυτού στην κοινωνία, τεχνικές τις οποίες ο Foucault βλέπει ως στοιχεία έξωθεν διαμόρφωσης του νου.

Για να κατανοήσουμε τη διάδοση αυτών των τεχνικών επιμέλειας εαυτού, ο Foucault υποστηρίζει ότι είναι απαραίτητο να συνδέσουμε την απαγόρευση του σεξ στη Δύση με τους λόγους περί σεξουαλικότητας στις επιστήμες και τον πολιτισμό του 19ου αιώνα. Η προσέγγιση του Foucault στην ανάλυση της αλληλοσυσχέτισης του σεξ και της εξουσίας παρουσιάζεται πολύ γλαφυρά στο εναρκτήριο κεφάλαιο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας*, όπου αναλύεται μια ιατρική έκθεση για έναν αγρότη, κάπως αφεληή απ' ό,τι φαίνεται, ο οποίος συνελήφθη και στη συνέχεια φυλακίστηκε σε μια κλινική για σεξουαλικές παθολογίες:

Μια ημέρα του 1867 ένας εργάτης γης από το χωριό Λαγκούρ [...] στην άκρη ενός αγρού, εξασφάλισε κάποια χάρδια από ένα μικρό κορίτσι, όπως είχε ήδη κάνει, όπως είχε ήδη δει να κάνουν, όπως έκαναν τριγύρω του τα χαμίνια του χωριού. [...] Οι γονείς ειδοποίησαν τον πρόεδρο του χωριού, ο πρόεδρος τον κατήγγειλε στους χωροφύλακες, εκείνοι τον οδήγησαν στον δικαστή, ο οποίος τον έκρινε ένοχο και τον παρέδωσε σε έναν πρώτο γιατρό, εν συνεχεία σε δυο άλλους ειδικούς που, αφού συνέταξαν την αναφορά τους, τη δημοσίευσαν. Το σημαντικό αυτής της ιστορίας; Έγκειται στον μικροσκοπικό χαρακτήρα της: στο γεγονός ότι αυτή η καθημερινή πλευρά της χωριάτικης σεξουαλικότητας, αυτές οι μηδαμινές θαμνόβιες τέρψεις μπόρεσαν να γίνουν, από μια στιγμή και μετά, αντικείμενο όχι μόνο μιας συλλογικής αδιαλλασίας αλλά και μιας δικαστικής δράσης, μιας ιατρικής παρέμβασης, μιας επισταμένης κλινικής εξέτασης και μιας ευρείας θεωρητικής επεξεργασίας. Το σημαντικό είναι ότι από αυτόν τον άνθρωπο, που μέχρι τότε ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της αγροτικής ζωής, ανέλαβαν να μετρήσουν τον κρανιακό θόλο,

να μελετήσουν το σκελετό του προσώπου, να εξετάσουν λεπτομερώς την ανατομία, για να αποκαλύψουν σ' αυτήν τις πιθανές ενδείξεις ενός εκφυλισμού: ότι τον ώθησαν να μιλήσει: ότι του υπέβαλαν ερωτήσεις για τις σκέψεις του, τις ροπές του, τις συνήθειές του, τις αισθήσεις και τις κρίσεις του. Και ότι τελικώς αποφάσισαν, απαλλάσσοντάς τον από κάθε κατηγορία, να τον μετατρέψουν σε καθαρό αντικείμενο ιατρικής και γνώσης – ένα αντικείμενο που έπρεπε να θαφτεί μέχρι το τέλος της ζωής του στο νοσοκομείο της Μαρεβίλ, αλλά και να γνωστοποιηθεί στον επιστημονικό κόσμο χάρη σε μια λεπτομερή ανάλυση.

(Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, τ. 1: *Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτзелος, Αθήνα: Πλέθρον, 2011, σ. 43-44.)

Σύμφωνα με τον Foucault, η παραπάνω ιστορία δείχνει ότι ασήμαντες ηδονές υπόκεινται στις λειτουργίες της εξουσίας: ανιχνεύει στην εν λόγω έρευνα την εμφάνιση της διάγνωσης, της ανάλυσης, της μέτρησης, της ταξινόμησης και της εξειδίκευσης των σωμάτων και των ηδονών: μέσω αυτής της έρευνας οι κρατικοί λειτουργοί και οι ιατρικοί ειδήμονες προσπαθούν να ρυθμίσουν και να ελέγξουν τις ηδονές που είναι, κατά τη γνώμη του Foucault, σχετικά αβλαβείς και αθώες.

Ο Foucault βλέπει το σεξ ως το επίκεντρο της σαγήνευσης του σύγχρονου πολιτισμού μας από την προσωπική ταυτότητα και τον εαυτό. Εστιάζοντας όλο και περισσότερο το βλέμμα της στο σεξ, η κοινωνία είναι σε θέση να διαχειρεύσει σε διάφορους λόγους ένα «καθεστώς αλήθειας» στο οποίο οι παθολογίες και οι παρεκκλίσεις μπορούν να διαβαστούν, να ερμηνευτούν, να αποκαλυφθούν, να ξεσκεπαστούν, να ρυθμιστούν και να περιοριστούν. Όλα αυτά σχετίζονται με την επιστήμη ως τον κεντρικό λόγο που επηρεάζει πολλές διαφορετικές ενέργειες. Οι επιστήμονες – με τη μορφή ιατρικών εμπειρογνομόνων, ψυχολόγων, σεξολόγων και διαφόρων ειδικών – αναπτύσσουν γνώσεις που χρησιμεύουν στη διάκριση μεταξύ νόρμας και παθολογίας. Επιπλέον, ο Foucault υποστηρίζει ότι στην ανάλυση και την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς η επιστήμη δημιουργεί το σεξ την ίδια στιγμή που ανασκάπτει τα μυστικά του εαυτού. Το ιστορικό του περιστατικού, η ιατρική έκθεση, η επιστημονική πραγματεία, το ερωτηματολόγιο: αυτά είναι τα μέσα με τα οποία η επιστήμη εγκαθιδρύει μια θέση από την οποία αποκαλύπτει, και πάνω τους νομοθετεί, το σεξ και τα καθεστώτα αλήθειας του. Η γνώση και η εξουσία, για μια ακόμη φορά, εισχωρούν και διεισδύουν η μία στην άλλη.

Η προσέγγιση του Foucault στη σεξουαλικότητα, την εξουσία και τον εαυτό έγινε κάποιες φορές καρικατούρα στα χέρια των επικριτών του – γι' αυτό και είναι σημαντικό να δούμε τι ακριβώς θέλει να πει. Αρχικά, πρέπει να τονίσουμε πως ο Foucault δεν υπαινίσσεται ότι η παραγωγή της σεξουαλικότητας ως

διαδικασίας ρύθμισης και κανονικοποίησης είναι απλώς το αποτέλεσμα εξωτερικών ή κοινωνικών περιορισμών. Αντίθετα, το επιχείρημά του είναι ότι, ενώ η εξουσία μπορεί να απαγορεύει το σεξ σε διάφορες μορφές του, από την άλλη χρησιμεύει επίσης στην εμπλοκή των ατόμων σε πολλαπλές οργανώσεις του εαυτού, υποκινώντας επιθυμίες, διαθέσεις, ανάγκες, πρακτικές, δραστηριότητες και παραβάσεις. Όταν ένας ενήλικας παρακολουθεί ένα τσok σόου για τις απιστίες στον γάμο, για παράδειγμα, γίνεται μέτοχος ενός διαμεσολαβημένου λόγου για το σεξ – ενός λόγου διαποτισμένου από αυστηρά δομημένους κανόνες και συμβάσεις, καθώς και ιεραρχίες εξουσίας του φύλου και του κοινωνικού κύρους. Ομοίως, οι άνθρωποι που διαβάζουν εγχειρίδια αυτοβοήθειας για τις στενές σχέσεις, και για τον τρόπο διαχείρισης τέτοιου είδους σχέσεων, είναι βυθισμένοι σε έναν κόσμο που τους διδάσκει ποια είναι τα πρωτόκολλα της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Τα άτομα παντού, σύμφωνα με τον Foucault, μετέχουν σε προσωπικό και συναισθηματικό επίπεδο σε λόγους που αφορούν το σεξ, καθώς μέλημά τους είναι η καλλιέργεια του εαυτού εντός και μέσω της σεξουαλικότητας.

Αυτό που θέλει να πει, εν συντομία, είναι ότι τα άτομα σήμερα με προθυμία παρακολουθούν και εντοπίζουν, με σκοπό τον έλεγχο, τα σεξουαλικά τους συναισθήματα, τις φαντασιώσεις, τις κλίσεις, τις διαθέσεις και τις δραστηριότητές τους. Ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός έχει καλλιεργήσει μια εμμονή με το σεξ σαν να πρόκειται για την αλήθεια της ταυτότητας· πρέπει να προφυλαγώμαστε σαν να πρόκειται για την αλήθεια της ταυτότητας· πρέπει να προφυλαγώμαστε επιδεικνύοντας μεγάλη επαγρύπνηση από κάθε είδους παρέκκλιση από τις αποδεκτές ενήλικες σεξουαλικές νόρμες. Η ζωή που ζούμε βιώνεται με φόντο ένα προσυνειδητό σκηνικό αυτοαστυνόμευσης. Ο Foucault διακρίνει αυτή τη μετατόπιση προς την αυτοαστυνόμευση της σεξουαλικότητας σε σχέση με τον ρόλο της εξομολόγησης, ιδιαίτερα την ανάγκη για αυτοτιμωρία, στις ψυχολογικές επιστήμες, αλλά και στις στενές σχέσεις και την οικογένεια. Ουσιαστικά, ο Foucault μάς λέει ότι έχουμε γίνει μια «εξομολογητική κοινωνία»· μια κοινωνία η οποία, μέσω της εξομολόγησης, παρακολουθεί συνεχώς και ελέγχει για τυχόν κινδύνους από το σεξ. Περιγράφει μια σειρά από γενικότερες ιστορικές εξελίξεις από αυτή την άποψη, αλλά η κεντρική ιδέα του επιχειρηματός του έχει ως εξής. Η ρωμαιοκαθολική εξομολόγηση, υποστηρίζει ο Foucault, ήταν ένα μέσο για τη ρύθμιση της σεξουαλικότητας των πιστών της· η εκκλησία ήταν ο χώρος όπου τα υποκείμενα έρχονταν για να πουν την αλήθεια για τον εαυτό τους, ειδικά σε σχέση με τη σεξουαλικότητα, στους ιερείς τους. Ιδωμένη από αυτή την οπτική γωνία, η εξομολόγηση μπορεί να θεωρηθεί η πηγή του ενδιαφέροντος που επιδεικνύει η Δύση για το σεξ, ιδιαίτερα με τους όρους της εγκεκριμένης παρότρυνσης να αποκαλύπτονται τα πάντα γύρω από το σεξ. Η εξομολόγηση απαγκιστρώθηκε ωστόσο από το ευρύ θρησκευτικό της πλαίσιο γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα και μετατράπηκε σε ένα είδος έρευνας ή ανά-

κρισης μέσω της επιστημονικής μελέτης του σεξ και της δημιουργίας ιατρικών λόγων. Το σεξ άρχισε όλο και περισσότερο να συνδέεται με τα δίκτυα γνώσης και εξουσίας και, με τον καιρό, έγινε ένα αντικείμενο εντεινόμενης αυτοαστυνόμευσης, αυτορρύθμισης και αυτοελέγχου. Με άλλα λόγια, αντί το σεξ να ρυθμίζεται από εξωτερικές δυνάμεις, είναι πολύ περισσότερο θέμα πειθάρχησης σε επίπεδο στάσεων, η οποία με τη σειρά της συνδέεται με ζητήματα, για παράδειγμα, γνώσης και εκπαίδευσης. Η ψυχοθεραπεία και η ψυχανάλυση, λέει ο Foucault, είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτού του είδους αυτοαστυνόμευσης στη σύγχρονη εποχή. Στη θεραπεία, το άτομο δεν αισθάνεται ιδιαίτερα καταναγκασμένο να ομολογήσει τις σεξουαλικές πρακτικές και τις ερωτικές φαντασιώσεις του· αντίθετα, οι πληροφορίες που αποκαλύπτονται από τον ασθενή αντιμετωπίζονται ως μέσο για την κατάκτηση της ελευθερίας, την επίτευξη της απελευθέρωσης από την καταστολή.

Η δημοσίευση των επόμενων τόμων της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* του Foucault, *Η χρήση των ηδονών* (1985) και *Η επιμέλεια εαυτού* (1986), επιχείρησε μια μετατόπιση της έμφασης από τον σύγχρονο, χριστιανικό κόσμο στην κλασική εποχή, και συγκεκριμένα στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Ο Foucault έδειξε ενδιαφέρον για τη μελέτη της ρωμαϊκής ηθικής ως ενός μέσου υπονόμησης των αξιώσεων καθολικότητας του σύγχρονου συστήματος σεξουαλικότητας στη Δύση. Η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στην κλασική και στη χριστιανική σεξουαλική ηθική, υποστηρίζει ο Foucault, είναι ότι, ενώ η τελευταία επιδιώκει να ρυθμίσει τη σεξουαλική συμπεριφορά μέσω του καταναγκασμού και της επιβολής, η πρώτη προωθούσε τη σεξουαλικότητα σαν κάτι που απαιτούσε αυτοδιαχείριση και αυτοκυριαρχία: η σεξουαλική συμπεριφορά ήταν κάτι στο οποίο μπορούσαμε να αφευθούμε ή από το οποίο οφείλαμε να απέχουμε ανάλογα με την περίπτωση. Ο κλασικός κόσμος, λέει ο Foucault, εγκαινίασε μια μέριμνα με την «επιμέλεια εαυτού», όπου το άτομο φρόντιζε τα προβλήματα που σχετίζονταν με τις τεχνικές του εαυτού, την αυτοεξέταση και το αυτοστιλιζάρισμα. Πουθενά αυτό δεν καταδεικνύεται καλύτερα, σύμφωνα με τον Foucault, από ό,τι στην άσκηση της συγκρατημένης σεξουαλικής συμπεριφοράς τόσο στον γάμο όσο και στις εξωσυζυγικές σχέσεις. Όσον αφορά τις συζυγικές σχέσεις, ό,τι διέκρινε τον ηθικό σύζυγο δεν ήταν τόσο η επίδειξη στοργής προς τη σύζυγό του όσο μάλλον ο αυτοέλεγχος με τον οποίο συμπεριφερόταν σε σχέση με το σεξ και την ηδονή. «Για τον σύζυγο», έγραφε ο Foucault, «το να έχει σεξουαλικές σχέσεις μόνο με τη σύζυγό του ήταν ο πιο κομψός τρόπος άσκησης ελέγχου» (1985: 151). Για τον Foucault, οι αρχαιοελληνικές και κλασικές ρωμαϊκές τέχνες του ζην αποδεικνύουν τη στενή σχέση μεταξύ αυτοελέγχου και κομψού στιλιζάρισματος της σεξουαλικής συμπεριφοράς: ο ατομικός εαυτός, επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση και μετριοπάθεια σε σχέση με κάθε είδους σεξουαλική συμπεριφορά, εξασφάλιζε ηθική αξία και ενάρετη αυθεντία.

Η ιδέα της σεξουαλικής μετριοπάθειας αφορούσε επίσης τις εξωσυζυγικές σχέσεις και ο Foucault ασχολήθηκε διεξοδικά με την ανάληψη των αισθητικών αξιών και των στιλιστικών κριτηρίων που διέπουν την ομοφυλοφιλική συμπεριφορά στην κλασική αρχαιοελληνική κοινωνία. Οι Αρχαίοι Έλληνες, όπως υποστηρίζει, δεν στιγματίζουν την αγάπη που αισθανόταν ένας άνδρας μεγαλύτερης ηλικίας για ένα αγόρι. Αντίθετα, επιτρέπονταν στους άνδρες να διατηρούν ερωτικούς δεσμούς με νεαρά αγόρια· οι εξωσυζυγικές σεξουαλικές σχέσεις δεν θεωρούνταν ούτε επικίνδυνες ούτε αφύσικες με τον τρόπο που τις αντιμετωπίζει ο δυτικός πολιτισμός, και οι ομοφυλοφιλικοί δεσμοί δεν εμπόδιζαν τον άνδρα να διατηρεί την ετεροφυλοφιλική οικειότητα και αφοσίωση προς τη σύζυγό του· ο έρωτας μεταξύ αγοριών και ενηλίκων ανδρών ήταν μια χρήση της απόλαυσης μεταξύ άλλων, με διαφορετικούς ηθικούς κανόνες συμπεριφοράς και αυτοσυγκράτησης. Να επισημάνουμε ότι ο Foucault δεν υποδηλώνει ότι η κλασική εποχή ήταν καμιά χρυσή περίοδος στην ιστορία της σεξουαλικότητας· για τους Αρχαίους Έλληνες, η σεξουαλικότητα ήταν ταυτόχρονα πηγή ευχαρίστησης και πηγή άγχους. Επιπλέον, υπήρχαν πολλοί κανονισμοί που ρύθμιζαν τη φύση της ομοφυλοφιλικής οικειότητας με αγόρια, αλλά όχι με άλλους ενήλικους άνδρες· η σχέση μεταξύ ενήλικων ανδρών και νεαρών αγοριών έπρεπε να είναι μετριοπαθής ως προς την εκδήλωση της σεξουαλικής επιθυμίας. Πράγματι, η αυτοσυγκράτηση και η σεξουαλική αποχή, όπως υποδεικνύει ο Foucault, ήταν κεντρικής σημασίας για το ηθικό καθεστώς μέσα στο οποίο το άτομο εκδήλωνε τη σεξουαλικότητά του. Ο αυτοέλεγχος, η αυτεπίγνωση και η αυτοκυριαρχία στη σφαίρα της σεξουαλικότητας καθόριζαν το ηθικό καθεστώς της κλασικής εποχής· οι αρμόζουσες μορφές σεξουαλικής μετριοπάθειας έπληθαν έναν τρόπο ύπαρξης, ζωής, μια ολόκληρη τεχνολογία του εαυτού.

Αναλύοντας μια ηθική του εαυτού στην κλασική εποχή, στην οποία η γλώσσα των ηδονών και η ερωτικοποίηση του σώματος κατέχουν εξέχουσα θέση, ο Foucault έφτασε πολύ κοντά στην αποκάλυψη πτυχών της δικής του προσωπικής ζωής και της σεξουαλικότητάς του. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Foucault ήταν ανοιχτά ομοφυλόφιλος. Έχοντας αντιμετωπίσει σοβαρές δυσκολίες λόγω της σεξουαλικότητάς του όσο ήταν νεαρός άνδρας, ο Foucault θεωρούσε επί μακρόν τη γαλλική σεξουαλική κουλτούρα περιοριστική και μη ανεκτική. Μόνο στη δεκαετία του 1970, όταν ταξίδεψε για να δώσει διαλέξεις σε πανεπιστήμια στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο Foucault ήρθε αντιμέτωπος με την καταφαικτική σεξουαλική πολιτική των ομοφυλοφιλικών και λεσβιακών κοινωνιών. Η διεκδίκηση της γκέι ταυτότητας και της γκέι κουλτούρας τον γοήτευσε, και περιέγραψε την εμφάνιση αμερικανικών γκέι αστικών θυλάκων –όπως ο Christopher Street στη Νέα Υόρκη και η περιοχή του Castro Street στο Σαν

Φρανσίσκο – ως «εργαστήρια σεξουαλικού πειραματισμού». Ωστόσο, διατήρησε και τους ενδοισμούς του για το κίνημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης των γκέι, ιδιαίτερα ως προς την υπόθεση ότι η ομοφυλοφιλία δημιουργούσε μια κοινή σεξουαλική ταυτότητα. Ξανά και ξανά ο Foucault θα κατέρριπτε την ιδέα ενός αληθινού εαυτού· υπήρξε ιδιαίτερα καυστικός απέναντι σε ό,τι αποκαλούσε «καλιφορνέζικη πατρεία του εαυτού», στο πλαίσιο της οποίας η αποκρυπτογράφηση της σεξουαλικής επιθυμίας αντιμετωπίζεται με όρους αποκάλυψης της ουσίας ενός αληθινού εαυτού. Σε αντίθεση με όσους μίλησαν για την απελευθέρωση μιας σεξουαλικής ουσίας, ο Foucault υποστήριξε ότι η ομοφυλοφιλία ισοδυναμούσε με την *εφεύρεση νέων ταυτοτήτων*, με την επέκταση της ηδονής πέρα από τις στενές σεξουαλικές σχέσεις, εμπλέκοντας πολυάριθμα μέρη του σώματος. Μια τέτοια ηθική του εαυτού, όπως χαρακτήριζε ο Foucault την ομοφυλοφιλία, θα μπορούσε να κηρύξει «μια κουλτούρα που εφευρίσκει τρόπους σύναψης σχέσεων, τύπους ύπαρξης, τύπους ανταλλαγών μεταξύ των ατόμων που θα είναι πραγματικά καινούργιοι, και δεν θα είναι ούτε οι ίδιοι ούτε απλώς θα επικάθονται πάνω σε υπάρχουσες πολιτισμικές μορφές» (1982: 39).

Κυβερνησιμότητα

Κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του, ο Foucault προσέγγισε τις τεχνολογίες του εαυτού και τις συναφείς με αυτές πρακτικές του καταναγκασμού, του περιορισμού και της κυριαρχίας από τη σκοπιά της ιδέας της «κυβερνησιμότητας». Σε μια διάλεξη που έδωσε στο Κολλέγιο της Γαλλίας το 1978, εξήγησε ότι η κυβερνησιμότητα αναφερόταν σε κάθε εγχείρημα που αφορούσε το «πώς κάποιος κυβερνά τον εαυτό του, πώς πρέπει να τον κυβερνά, πώς μπορεί να κυβερνά άλλους, από ποιους θα δεχτούν οι άνθρωποι να κυβερνηθούν, πώς μπορεί κάποιος να γίνει ο καλύτερος δυνατός κυβερνήτης» (1991: 87). Όπως το θέμα της «επιμέλειας εαυτού», έτσι και η κυβερνησιμότητα εστιάστηκε σε μεγάλο βαθμό στην παραγωγική μετατροπή προτάσεων, στρατηγικών και τεχνολογιών για να τεθούν στην υπηρεσία του αυτοελέγχου. Αυτό που εμφανίστηκε στη συνέχεια στην κοινωνική θεωρία κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, με τη λεγόμενη σχολή των κυβερνησιμοτήτων, ήταν μια μορφή κριτικής που περιστράφηκε γύρω από την κοινωνικοϊστορική διαμόρφωση, καθοδήγηση και κατεύθυνση της συμπεριφοράς των ατόμων. Πράγματι, ένας από τους βασικούς ακόλουθους του Foucault συνοψίζει την κυβερνησιμότητα ως έννοια που περικλείει «τους τρόπους με τους οποίους κάποιος μπορεί να παροτρυνθεί και να εκπαιδευτεί να χαλιναγωγεί τα πάθη του, να ελέγχει τα ένστικτά του, να κυβερνά

τον εαυτό του» (Rose 1999a: 3). Όπως και πολλές μεταμοντέρνες μορφές σκέψης, η σχολή των κυβερνησιμοτήτων που εμπνεύστηκε από τη φουκωϊκή θεωρία κατέληξε να προσφέρει τελικά μια σκοτεινή, συχνά δυσοίωνη, εξήγηση των κοινωνικών διαδικασιών.

Ο Νίκολας Rose, οπαδός του φουκωϊκού ρεύματος, προσπάθησε να προωθήσει τις διερευνήσεις της κυβερνησιμότητας μέσω μιας σειράς έργων που προκάλεσαν μεγάλη αίσθηση, τα οποία όλα είναι κατά κύριο λόγο πολιτικά απαισιόδοξα. Στο *Governing the Soul* (1999b) και στο *Inventing Our Selves* (1996), ο Rose επιχειρήσει να δείξει πώς τα επαγγέλματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη ψυχή (από τη συμβουλευτική έως την ψυχοθεραπεία), καθώς και η ιατρική, η εκπαίδευση, η κοινωνική πρόνοια και οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, κάνουν τα άτομα να δίνουν προσοχή στον αυτοέλεγχο, εισάγοντας κατ' αυτό τον τρόπο τον εαυτό μέσα στις καταπιεστικές δομές που υποστυλώνουν την κοινωνία. Για τον Rose, η κυβερνησιμότητα είναι η εξουσία διαμόρφωσης της γλώσσας – προσελκύοντας τους ανθρώπους ώστε να συμμορφώνονται με αυτό που μπορεί αποδεκτό να ειπωθεί στην καθημερινή ζωή. Είναι η εξουσία εξακρίβωσης της αυθεντικότητας της ταυτότητας των τρόπων να κάνουμε τα πράγματα, της πιστοποίησης των τρόπων συμπεριφοράς, και ως εκ τούτου της εγγραφής του εαυτού σε πολλή πληθές εκφάνσεις της εξουσίας. Όπως γράφει ο Rose για τη σχέση ανάμεσα στον εαυτό, την αλήθεια και την εξουσία:

[Η γνώση των εμπειρογνομώνων] μάς δίνει τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε τον ρόλο που έχουν διαδραματίσει η ψυχολογία, η ψυχιατρική και άλλες επιστήμες της ψυχής εντός των συστημάτων εξουσίας όπου έχουν εγκλωβιστεί τα ανθρώπινα υποκείμενα. Τα εννοιακά συστήματα που έχουν επινοηθεί μέσα στις «ανθρώπινες» επιστήμες, οι γλώσσες της ανάλυσης και οι εξηγήσεις που έχουν εφευρεθεί, οι τρόποι ομιλίας για την ανθρώπινη συμπεριφορά που έχουν συγκροτηθεί έχουν εξασφαλίσει τα μέσα με τα οποία η ανθρώπινη υποκειμενικότητα και η διυποκειμενικότητα θα μπορούσαν να εισέλθουν στους υπολογισμούς των αρχών.

(1999: 7)

Για τον Rose, η ανάπτυξη των «γνώσεων περί ψυχής» συνδέεται άμεσα με τη διακυβέρνηση του εαυτού και την αυξανόμενη κανονιστική ρύθμισή του. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, ειδικότερα, ο εαυτός γινόταν σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό υποκείμενος σε «ψυχοθεραπείες κανονικότητας» – με την έννοια ότι η ψυχολογική γνώση απέκτησε κεντρικό ρόλο ως προς τον

τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σχετίζονται με τον εαυτό τους και με τους άλλους, με τους τρόπους κατανόησης των προσωπικών προβλημάτων τους καθώς και σε ό,τι αφορά τη διαδικασία παραγωγής σχεδίων για το μέλλον.

Το έργο του Rose συνιστά μια ενδεικτική σύγκλιση της φουκωϊκής θεωρίας, της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας – είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι ο Rose ήταν καταρτισμένος ως ψυχολόγος πριν περάσει στον αστερισμό του Foucault. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι το έργο του δεν παρουσιάζει και ορισμένα προβλήματα. Από πολιτική σκοπιά, πρόκειται για μια συγκαλυμμένα φιλελεύθερη προσέγγιση του εαυτού, η οποία αντιμετωπίζει με δυσπιστία όλες σχεδόν τις αρένες της κοινωνικής δραστηριότητας και υμνεί άκριτα τη «μειονοτική πολιτική» της αντίστασης στην οργανωμένη και συστηματοποιημένη δύναμη της κυβερνησιμότητας. Ο Rose αποδέχεται την κληρονομιά της επιφυλακτικότητας του Foucault απέναντι σε κάθε μορφή κοινωνικής ρουτίνας, και κατά τη διαδικασία δεν καταφέρνει να λάβει υπόψη του τα γνωστικά αγκυροβόλια που έχουν ανάγκη οι άνθρωποι για να συνειδητοποιήσουν και να διατηρήσουν μορφές συναισθηματικής ασφάλειας σε όλους τους πολιτισμούς. Σε ατομικό επίπεδο, η επιρροή του Foucault στον Rose τον κάνει να διατυπώσει τις διαδικασίες προσωπικού μετασχηματισμού ως αποτέλεσμα των ρηματικών μορφών κυβερνησιμότητας που συνεπάγονται εξονυχιστικό έλεγχο του εαυτού και των άλλων. Από αυτή τη σκοπιά, το άτομο δεν είναι απλώς ελεύθερο να κατασκευάσει νέες κουλτούρες του εαυτού, αλλά είναι πράγματι υποχρεωμένο να το κάνει καθ' υπόδειξη της εξουσίας που ασκούν πάνω του οι κυβερνησιμότητες. Η δυσκολία με αυτή την άποψη, ωστόσο, είναι ότι δεν παρέχει μια ικανοποιητική εξήγηση για την ανθρώπινη αυτενέργεια, εφόσον ο εαυτός εμφανίζεται απλώς ως το αποκεντρωμένο αποτέλεσμα μιας αναλυτικής της κυβερνησιμότητας. Στο κοινωνικό επίπεδο, αυτό το είδος ανάλυσης θα λέγαμε ότι σε γενικές γραμμές παραείναι πρόθυμο να παραβλέψει τις μακροπρόθεσμες ιστορικές τάσεις εξαιτίας της υπερβολικής επικέντρωσής του στις «τεχνολογικές» πτυχές της κυβερνησιμότητας. Εν ολίγοις, δεν δίνεται επαρκής προσοχή στους ενεργητικούς, δημιουργικούς αγώνες των ατόμων καθώς αλληλεπιδρούν με τις δικές τους κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες. Μια κομβική απάντηση σε αυτή την παραμέληση των κοινωνικών και ιστορικών δομών στο πλαίσιο της σχολής των κυβερνησιμοτήτων υπήρξε η αρκετά διαφορετική θεωρητική κατεύθυνση που πήρε η αναστοχαστικότητα, η οποία –όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο– δίνει μεγαλύτερη προσοχή στις κοινωνιολογικές μορφές της σχέσης ανάμεσα στον εαυτό και στο ατομικό υποκείμενο από εκείνη που τους επιφυλάσσει η ομόλογη θεωρία που αντιλήφτηκε την έμπνευσή της από τη γαλλική σκέψη.

Κριτικές στο έργο του Foucault

Παρά τη θεωρητική οξύνοιά του, την εμβριθή ιστορική γνώση και το λογοτεχνικό ύφος, το έργο του Foucault έχει επικριθεί από πολλές πλευρές. Κάποιοι έχουν ισχυριστεί, για παράδειγμα, ότι τα πρώτα γραπτά του, τα οποία φέρουν το σημάδι του δορισμού, είναι υπερβολικά ντετερμινιστικά. Διατυπώνοντας αυτή τη μομφή, οι επικριτές υποστηρίζουν ότι το έργο του Foucault καθιστά τον ρηματικό λόγο και τη γλώσσα μια μονόδρομη εισβολή της εξουσίας στη ζωή των ανθρώπων – με τρόπο ώστε όσα μηχανεύεται μια κοινωνία να εκτυλίσσονται «πίσω από την πλάτη» των ενεργών υποκειμένων. Άλλοι πάλι έχουν ισχυριστεί ότι η βασική του έννοια της «εξουσίας-γνώσης» είναι υπερβολικά γενική, καθώς αδυνατεί να φωτίσει τους σύνθετους ιστορικούς παράγοντες από τους οποίους γεννιέται η κοινωνική αλλαγή. Άλλοι πάλι αμφισβήτησαν τα ύστερα έργα του σχετικά με τη σεξουαλικότητα και την επίθεση που εξαπολύουν στον μύθο της καταστολής. Από την άλλη, υπάρχουν διάφορες πτυχές της θεωρίας του Foucault για την κοινωνία που γίνονται αποδεκτές από πολλούς στοχαστές. Ειδικότερα, τρεις βασικές ιδέες στα γραπτά του Foucault έχουν επηρεάσει βαθιά τη σύγχρονη κοινωνική θεωρία – αν και καθεμία από αυτές τις ιδέες περιέχει επίσης διάφορους νοητικούς περιορισμούς. Οι ιδέες αυτές αφορούν (1) την εξουσία, (2) τον ρηματικό λόγο και (3) τη σεξουαλικότητα.

Κατ' αρχάς, η «πειθαρχική εξουσία», όπως περιγράφεται από τον Foucault, συνιστά πολύτιμη πρόοδο σε σχέση με τις παραδοσιακές αντιλήψεις της τιμωρίας και του κοινωνικού ελέγχου. Το έργο του έχει καταστήσει ξεκάθαρο τον βαθμό στον οποίο η πειθαρχική εξουσία δεν εξαρτάται απλώς από την άμεση επιτήρηση των ατόμων, αλλά κυρίως από έμμεσες μορφές επιτήρησης – από τη συγκέντρωση πληροφοριών έως τη χρήση νέων τεχνολογιών στην παρατήρηση των ατόμων και των ομάδων. Πράγματι, η έννοια της «πειθαρχικής εξουσίας» του Foucault έχει ασκήσει τεράστια επιρροή στις σύγχρονες μελέτες σε ζητήματα εγκληματολογίας, επιτήρησης και τιμωρίας. Ωστόσο, η προσέγγισή του στην επιτήρηση, και ειδικότερα η έννοια της εξουσίας / γνώσης ή η «βιοεξουσία», όπως την ορίζει, προκαλεί σοβαρές δυσκολίες. Για παράδειγμα, φαίνεται εσφαλμένη η αντιμετώπιση της πειθαρχικής εξουσίας ως αντιπροσωπευτικής της εξουσίας εν γένει στις σύγχρονες κοινωνίες. Παίρνοντας το πανοπτικόν του Bentham ως την επιτομή της πειθαρχικής εξουσίας, ο Foucault επικεντρώνεται στις διαρθρωτικές μορφές μέσω των οποίων οργανώσεις όπως οι φυλακές και τα άσυλα διαμορφώνουν την καθημερινή ρουτίνα των τροφίμων τους με τη χρήση διοικητικών μηχανισμών όπως τα αυστηρά χρονοδιαγράμματα. Ισχυρίστηκε εξακολούθηση παρατήρηση και η διατήρηση προσωπικών αρχείων. Ισχυρίστηκε ότι αυτού του είδους η επιτήρηση, και ιδίως οι τεχνολογικές συσκευές που χρησιμοποιούνται για τη συνεχή παρατήρηση, είναι θεμελιώδους σημασίας όχι

μόνο για τις φυλακές και τα άσυλα, αλλά και για τα γενικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων οργανώσεων – από τα σχολεία μέχρι τα εργασιακά περιβάλλοντα. Φυσικά, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι φυλακές και τα άσυλα είναι ιδρύματα στα οποία τα άτομα φυλακίζονται ενάντια στη θέλησή τους. Τέτοια ιδρύματα, ωστόσο, χαρακτηρίζονται από πολύ σαφείς διαφορές σε σχέση με άλλες σύγχρονες οργανώσεις, όπως το σχολείο ή ο χώρος εργασίας, όπου τα άτομα περνούν μόνο ένα μέρος της ημέρας τους. Παρότι υπάρχουν πολλά στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι οι χώροι εργασίας και τα σχολικά περιβάλλοντα είναι εν μέρει διαμορφωμένα μέσω της εδραιωμένης σε καθημερινή βάση γραφειοκρατικής παρακολούθησης των ατόμων, δεν παύει να ισχύει το γεγονός ότι η πειθαρχική εξουσία είναι πολύ πιο θραυσματική και διάχυτη σε αυτού του είδους τα ιδρύματα από όσο ισχυρίζεται ο Foucault.

Μέρος του προβλήματος από την άποψη αυτή είναι ότι η εξουσία κινείται με μυστηριώδεις τρόπους στα κείμενα του Foucault. Η εξουσία υπό το πρίσμα του πρώιμου Foucault, όπως είδαμε, θεωρείται μια διάσταση συνεκτεινόμενη με τον πολλαπλασιασμό των πειθαρχικών λόγων και κωδίκων. Με αυτή την έννοια, ο Foucault ως υψηλού επιπέδου δομιστής επικεντρώνεται στη γλώσσα της τιμωρίας και στους κώδικες του λόγου. Ο δορισμός είναι εμφανής στον ισχυρισμό του Foucault ότι υπήρξε μια μετατόπιση από έναν λόγο της τιμωρίας (θεαματικό, βίαιο, ανοιχτό) σε έναν άλλο λόγο (πειθαρχικό, συγκαλυμμένο, μονότονο). Βαδίζοντας στα χνάρια της δομικής γλωσσολογίας του Saussure, ο Foucault δεν ενδιαφερόταν για το τι έλεγαν ή έκαναν στ' αλήθεια οι συμμετέχοντες σε τέτοιου είδους οργανωσιακά πλαίσια, αλλά για τη δομή που διευκόλυνε και συνάμα περιόριζε τις πιθανές κινήσεις λόγου τους – και, ακόμη και τότε, έχοντας πρωτίστως κατά νου τα ιδρύματα φυλάκισης. Η παραμέληση άλλων, λιγότερο «ολοκληρωτικών» ιδρυμάτων – όπως τα σχολεία ή οι χώροι εργασίας – είναι εντυπωσιακή στο έργο του Foucault και είναι κι ένας από τους λόγους για τους οποίους δεν είναι σε θέση να εκτιμήσει τον βαθμό συστηματικής αμφισβήτησης της πειθαρχικής εξουσίας. Αντί για τις πολυπλοκότητες της κοινωνικής διαπραγμάτευσης που προκύπτουν ως κεντρικό χαρακτηριστικό των σύγχρονων οργανώσεων, στο επίκεντρο της σκέψης του Foucault βρισκόταν, στην πραγματικότητα, ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα της πειθαρχικής διαμορφώνει την ομιλία και τη δράση των ατόμων. Εντούτοις, αυτή η προσέγγιση στη γλώσσα, όπως είδαμε στην επισκόπηση του έργου του Saussure, πριμοδοτεί τη δομή σε βάρος της ατομικής δράσης, τοποθετώντας ένα μονοδιθικό σύστημα πάνω από τις συνήθειες δραστηριότητες των ανθρώπων. Η πειθαρχική κοινωνία του Foucault αρνείται την αυτενέργεια και την ειδημοσύνη των ατόμων· η έμφαση που δίνει στην κοινωνική οργάνωση της εξουσίας έχει ως αποτέλεσμα την πρόσληψη των ανθρώπινων ενεργών υποκειμένων ως παθητικών σωμάτων.

Αναμφίβολα, αυτή η άκαμπτη προσέγγιση στον τρόπο κατανόησης της εμβέλειας της εξουσίας εξακολουθεί να είναι εμφανής στα μεταγενέστερα κείμενα του Foucault για τη σεξουαλικότητα – με τα οποία καταπιείστηκε πολύ μετά τις πρώτες δομιστικές μελέτες των φυλακών και της τιμωρίας. Ωστόσο, η υπόθεση ότι ο ρηματικός λόγος καθορίζει τη μορφή που λαμβάνει η ομιλία και η συμπεριφορά των ατόμων σε θέματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα, την οικειότητα και τον έρωτα είναι αμφισβητήσιμη. Αν μη τι άλλο, διότι είναι σαφέστατα λάθος να υποστηρίζουμε –όπως ο Foucault– ότι η ιστορική εξέλιξη της δημόσιας συζήτησης σχετικά με το σεξ βασίστηκε ομοιόμορφα ή γενικευμένα στην αυτοπαραπλάνηση. Το φαινόμενο της ιατρικοποίησης της σεξουαλικότητας –η διαδικασία μέσω της οποίας οι γιατροί, οι σεξολόγοι, οι ψυχίατροι και οι επιστήμονες ανάγουν το σεξ σε πεδίο αντικειμενικής γνώσης– παίζει σημαντικό ρόλο, πρωτίστως (όπως δηλώνει ο Foucault) για τη ρύθμιση των ανθρώπινων σωμάτων, των επιθυμιών, των απολαύσεων, των δράσεων και των κοινωνικών σχέσεων. Αυτοί οι πολλαπλασιαζόμενοι βικτοριανοί λόγοι σχετικά με τη σεξουαλικότητα δεν ήταν ωστόσο και τόσο εύκολα προσβάσιμοι στο ευρύ κοινό, ούτε συζητιούνταν και αναλύονταν τόσο συχνά όσο υποστήριζε ο Foucault. Τα ιατρικά, επιστημονικά και ψυχιατρικά περιοδικά με θέμα το σεξ καταναλώνονταν κατά κύριο λόγο από ειδικούς του πεδίου· τα χαμηλά επίπεδα αλφαριθμητισμού κατά τα τέλη του 19ου αιώνα αναχαίτισαν την ευρύτερη διάδοση και ανάλυση τέτοιου είδους κειμένων, και ορισμένοι μάλιστα ισχυρίστηκαν ότι ακόμη και πιο μορφωμένες ομάδες συχνά δεν είχαν πρόσβαση σε αυτή τη βιβλιογραφία. Η ιατρικοποίηση της σεξουαλικότητας σίγουρα βοήθησε να δημιουργηθεί ένας νέος κόσμος γνώσης και λόγου, αλλά συνέβαλε επίσης στην περιχαράκωση του σεξ στα πεδία συζήτησης των εμπειρογνομόνων – κάτι που με τη σειρά του συνδέθηκε πιο σύντομα απ' όλη με την έμφυλη εξουσία. Ένας άλλος τρόπος να θέσουμε το εν λόγω ζήτημα είναι ότι ο Foucault υποθέτει με μεγάλη ευκολία ότι τα άτομα ήταν τα παθητικά θύματα ειδικών τεχνολογιών (ιατρικών, ψυχοθεραπευτικών, νομικών και άλλων συναφών) οι οποίες εξαπέλυαν το τρομερό βάρος τους μέσω μιας σταθερής διείσδυσης της εξουσίας / γνώσης στη ζωή των ατόμων.

Οδηγούμεστε έτσι, κατά δεύτερο λόγο, στους περιορισμούς της έννοιας του «ρηματικού λόγου». Η επικέντρωση του Foucault στον ρηματικό λόγο οδηγεί εύλογα στην παραμέληση της δημιουργικότητας της ανθρώπινης δράσης. Στην προσέγγιση της σεξουαλικότητας από τον Foucault, ο λόγος παράγει την ανθρώπινη εμπειρία και όχι η εμπειρία (ατομικές προδιαθέσεις, συναισθηματικές επιθυμίες, προσωπικές βιογραφίες) τον λόγο. Η ισχύς της θέσης που υποστηρίζει ο Foucault έγκειται στο ότι υπογραμμίζει τον βαθμό στον οποίο τα άτομα, ορίζοντας τον εαυτό τους ως σεξουαλικά υποκείμενα, αποκτούν μια παγιωμένη θέση σε σχέση με τους συμβολικούς λόγους και τις κοινωνικές απαγορεύσεις.

Η δημιουργία σεξουαλικών ταυτοτήτων, λέει ο Foucault, είναι πάντοτε συνυφασμένη με έναν τρόπο άσκησης κοινωνικού ελέγχου. Ωστόσο, το αδύνατο σημείο αυτής της οπτικής γωνίας είναι ότι παρακάμπτει την πολυπλοκότητα της αυτενέργειας του ατομικού υποκειμένου. Έτσι, το έργο του Foucault συχνά υποδηλώνει μια μονοκατευθυντική κίνηση εξουσίας επί του ατόμου. Για παράδειγμα, αυτό ισχύει ασφαλώς όσον αφορά το πώς ο Foucault αναλύει την ψυχοθεραπεία και την ψυχανάλυση, όπου αναπτύσσει μια βεβιασμένη περιγραφή των δεσμών μεταξύ θεραπείας και εξομολόγησης. Η περιγραφή του είναι βεβιασμένη επειδή, σε αντίθεση με το θρησκευτικό εξομολογητήριο, η αυτογνωσία θεωρείται ότι παρεμποδίζεται από ασυνείδητους φραγμούς στην ψυχανάλυση. Αυτό είναι σημαντικό για τον τρόπο αντίληψης του εαυτού, επειδή οι συναισθηματικοί φραγμοί είναι βαθιά συνυφασμένοι με τη μνήμη, την επιθυμία και την παιδική ηλικία. Τα πλαίσια της εμπειρίας είναι ταυτόχρονα δομημένα εσωτερικά, οργανωμένα με βάση την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του ατόμου, και εξωτερικά οργανωμένα από τις συμβολικές υφάνσεις της κοινωνίας. Στην ανάλυσή του για τη σεξουαλικότητα και τον εαυτό, ο Foucault αψηφά αυτή τη διαπερατότητα των εσωτερικών και εξωτερικών κόσμων και υποβαθμίζει το άτομο σε ένα απλό ψηφίο στην αναπαραγωγή του ευρύτερου κοινωνικού κόσμου.

Τέλος, ο Foucault δεν αναλύει διεξοδικά θέματα κοινωνικού φύλου ή μύχιων σχέσεων στον έρωτα. Η σεξουαλικότητα περιγράφεται συνήθως από τον Foucault σαν σφαίρα ανδρόγυνων ηδονών και αισθήσεων· οι απόψεις του σχετικά με τις σεξουαλικές αυτοπρακτικές και τον σεξουαλικό αυτοέλεγχο έθεσαν τις βάσεις για την ευρύτερη πολιτική του στρατηγική της αποσεξουαλικοποίησης – την υπέρβαση δηλαδή των κατασταλτικών ορίων της πολικότητας των φύλων (αρσενικό / θηλυκό, αρρενωπότητα / θηλυκότητα, υποκείμενο / αντικείμενο). Ωστόσο, όσο σημαντική κι αν είναι η έκκληση του Foucault για επαναπροσδιορισμό του σώματος και των ηδονών του, η αποτυχία του να συνδέσει την ενσώματη δομή του εαυτού με τα ζητήματα έμφυλης πολικότητας και καταπίεσης είναι σημαντικό πρόβλημα. Βεβαίως, πολλοί φεμινιστές και φεμινίστριες έχουν υποστηρίξει ότι η αποτυχία του Foucault να αναπτύξει μια συστηματική θεωρία του κοινωνικού φύλου οδηγεί με τη σειρά της σε σημαντικές πολιτικές δυσκολίες όσον αφορά μια φεμινιστική ιδιοποίηση του έργου του πάνω στον εαυτό. Φυσικά, ο κόσμος της σεξουαλικότητας για τον οποίο γράφει είναι, ως επί το πλείστον, ένας κόσμος στον οποίο αρρενωποί άνδρες αναλαμβάνουν να αυτοπροσδιοριστούν ως υποκείμενα της σεξουαλικότητας. Τα προβλήματα της σεξουαλικότητας τίθενται υπό έλεγχο από τους άνδρες που συγκρατούν τον εαυτό τους, υλοποιούν τις επιθυμίες τους, τηρούν μετριοπαθή στάση και στιλιζάρουν τις ηδονές τους. Η ιστορία της σεξουαλικότητας του Foucault εγγράφεται επομένως σε μεγάλο βαθμό στην ανδροκεντρική παράδοση της ιστορίας· περιγράφει έναν κόσμο χωρίς γυναίκες. Είναι ένας κόσμος στον οποίο

